

Warszawa, dnia 4 września 2023 r.

738/2023/PSP/EŚ/ZG

Sąd Apelacyjny w Poznaniu
II Wydział Karny
ul. Trójkpole 21
61-693 Poznań

Sygnatura akt: II AKa 210/23

Opinia *amicus curiae*
Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka
w sprawie dopuszczalności ograniczenia warunkowego
przedterminowego zwolnienia przy karze dożywotniego
pozbawienia wolności

Helsińska Fundacja Praw Człowieka¹ pragnie przedstawić Sądowi Apelacyjnemu w Poznaniu opinię *amicus curiae* w związku z zawisłą przed tym sądem sprawą z apelacji przeciwko wyrokowi Sądu Okręgowego w Poznaniu (sygn. akt. III K 570/21) z dnia 29 marca 2023 r., skazującemu Magdalenę C. na karę dożywotniego pozbawienia wolności, wraz z ograniczeniem możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie po 50 latach odbywania kary.

I. UWAGI OGÓLNE

Amicus curiae – „opinia przyjaciela sądu” jest znaną w praktyce sądów zagranicznych, a także w Polsce, formą wyrażania przez organizacje pozarządowe opinii prawnej w postępowaniach sądowych związanych z profilem działalności danej organizacji. „Opinia przyjaciela sądu” ma na celu przedstawienie szczególnego poglądu organizacji społecznej na sprawę rozpoznawaną przed sądem. Ma pomóc w kompleksowym rozpoznaniu sprawy, z uwzględnieniem argumentów oraz poglądów, które być może nie zostały podniesione przez strony w postępowaniu.

HFPC podejmuje się sporządzenia „opinii przyjaciela sądu” w sprawach, w których – naszym zdaniem – wymaga tego interes społeczny. Celem opinii nie jest przedstawianie nowych faktów lub dowodów. W „opinii przyjaciela sądu” odnosimy się

¹ Dalej: **Fundacja, HFPC.**

do ogólnych zasad ważnych z punktu widzenia przestrzegania standardów praw człowieka, gdy są one adekwatne w stanie faktycznym. Zadaniem „przyjaciela sądu” jest zwrócenie uwagi na różne aspekty sprawy w kontekście poszanowania Konstytucji, prawa międzynarodowego oraz w szczególności orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka².

HFPC jest organizacją pozarządową, której statutowym celem jest ochrona praw człowieka, w tym kontrola ich przestrzegania przez organy władzy publicznej w Polsce. Niniejsza sprawa ma istotne znaczenie w kontekście tzw. „prawa do nadziei”, czyli możliwości skorzystania z warunkowego przedterminowego zwolnienia w ramach odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności.

II. STAN FAKTYCZNY

Magdalena C. została skazana wyrokiem Sądu Okręgowego w Poznaniu z dn. 29 marca 2023 r. (sygn. akt III K 570/21) na karę dożywotniego pozbawienia wolności. Nadto na podstawie art. 77 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny³ ograniczono oskarżonej możliwość ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie dopiero po odbyciu 50 lat kary pozbawienia wolności.

III. STANDARD PRAWNOCZŁOWIECZY

Ograniczenie możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia w przypadku skazania na karę dożywotniego pozbawienia wolności było przedmiotem kilku wyroków ETPC na gruncie art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁴. Wyroki te stanowią już utrwaloną linię orzeczniczą, która ma znaczenie dla niniejszej sprawy i możliwości orzeczenia w jej ramach ograniczenia ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Większość wyroków ETPC dotyczyła dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia. W polskim ustawodawstwie możliwość orzeczenia takiej kary stworzy z dniem 1 października 2023 r. art. 77 § 4 k.k.⁵ Należy jednak zauważyć, że tak daleko idące ograniczenie możliwości skorzystania z warunkowego przedterminowego zwolnienia, jak w niniejszej sprawie, powinno być także oceniane przez pryzmat tego orzecznictwa ETPC.

W wyroku Wielkiej Izby w sprawie *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* stwierdzono, że: „w kontekście kar dożywotniego pozbawienia wolności, artykuł 3 [EKPC] wymaga możliwości redukcji kary, tj. kontroli, czy doszło do na tyle poważnych zmian w życiu więźnia i czy został poczyniony taki postęp w resocjalizacji w trakcie odbywania kary, że dalsze pozbawienie wolności nie jest już uzasadnione na

² Dalej: **Trybunał, ETPC**.

³ T.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1138 ze zm.; dalej jako: k.k.

⁴ Dalej: **Konwencja, EKPC**.

⁵ Art. 1 pkt 25 lit. b ustawy z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 2600).

gruncie penologicznym. [...] W konsekwencji więc, gdy prawo krajowe nie przewiduje możliwości takiej kontroli, dożywotnie pozbawienie wolności nie spełnia standardów artykułu 3 EKPC⁶. Z wyroku tego można wywnioskować także, że do ewentualnego naruszenia art. 3 EKPC dochodzi już w momencie wydania (prawomocnego) wyroku skazującego, a nie już w trakcie odbywania kary⁷.

Z drugiej strony należy podkreślić, że art. 3 EKPC w zasadzie nie wymaga, aby doszło do udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia po spełnieniu wymogu okresu odbywania kary pozbawienia wolności⁸. Jeżeli odmowa udzielenia warunkowego przedterminowego zwolnienia – po minimalnym okresie odbywania kary – jest oparta o negatywną prognozę kryminologiczną i taka ocena nie jest arbitralna, nie dochodzi do naruszenia art. 3 EKPC.⁹ Istotne jest zatem, aby prawo określało praktyczną możliwość uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Brak prawnej możliwości uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia w przypadku dożywotniego pozbawienia wolności został uznany za naruszający art. 3 EKPC w przypadku kilku krajów: Turcji¹⁰, Węgier¹¹, Ukrainy¹², Litwy¹³. W przypadku tych krajów rozważano, czy perspektywa uzyskania prawa łaski mogłaby być uznawana za praktyczną możliwość uzyskania warunkowego zwolnienia¹⁴.

⁶ Wyrok ETPC z 09.07.2013, *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, Nr 66069/09, 130/10, 3896/10, § 119, 121. Należy także podkreślić, że w sprawie *Vinter* rozważano wcześniej, czy tego typu wyrok nie jest rażąco nieproporcjonalny, co mogłoby aktualizować zastosowanie art. 3 EKPC. Wielka Izba wyraźnie jednak rozdzieliła aspekt proporcjonalności wyroku od aspektu „prawa do nadziei”.

⁷ Wyrok ETPC z 09.07.2013, *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, Nr 66069/09, 130/10, 3896/10, § 122: „... Więzień nie jest zobowiązany do oczekiwania nieokreślonej liczby lat ze swojej kary, aby podnieść naruszenie przez wyrok art. 3 [EKPC]. Nie byłoby to zgodne z zasadą pewności prawa. [...] Ponadto trudno oczekiwać od więźnia, że będzie pracował na swoją resocjalizację, nie wiedząc, [...] kiedy będzie mógł się ubiegać o warunkowe zwolnienie. Osoba, wobec której orzeczono dożywotnie pozbawienie wolności musi od początku odbywania kary wiedzieć, co musi zrobić w celu uzyskania zwolnienia i jakie są warunki tego zwolnienia, w szczególności po jakim czasie będzie ono możliwe. W konsekwencji więc prawo krajowe nie przewiduje żadnego mechanizmu kontroli [dalszej zasadności odbywania] kary pozbawienia wolności, niezgodność z art. 3 EKPC zachodzi już w momencie wydania wyroku skazującego, a nie na późniejszym etapie odbywania kary”.

⁸ Zob. w tym zakresie postanowienie ETPC z 10.02.2009, *Streicher przeciwko Niemcom*, Nr 40384/04; postanowienie ETPC z 03.11.2009, *Meixner przeciwko Niemcom*, Nr 26958/07.

⁹ Wyrok ETPC z 11.04.2006, *Leger przeciwko Francji*, Nr 19324/02, § 91—93. Warto na marginesie zauważyć, że jeżeli prawo określa pewne wymogi do uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia, władze muszą także zapewnić praktyczną możliwość wypełnienia tych wymogów przez skazanego w okresie odbywania kary (w tym zakresie zob. wyrok ETPC z 26.04.2016, *Murray przeciwko Holandii*, Nr 10511/10).

¹⁰ Wyrok ETPC z 18.03.2014, *Öcalan przeciwko Turcji (nr 2)*, Nr 24069/03 i in., § 190—207.

¹¹ Wyrok ETPC z 20.05.2014, *László Magyar przeciwko Węgrom*, Nr 73593/10, § 54—59.

¹² Wyrok ETPC z 12.03.2019, *Petukhov przeciwko Ukrainie (nr 2)*, Nr 41216/13, § 168—187.

¹³ Wyrok ETPC z 23.05.2017, *Matiošaitis i inni przeciwko Litwie*, Nr 22662/13 i in., § 156—183.

¹⁴ W wyroku ETPC z 09.07.2013, *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, Nr 66069/09, 130/10, 3896/10, § 120 uznano, że nie ma konieczności, aby o warunkowym

Stwierdzono wówczas, że brak prawnych kryteriów wykonywania prawa łaski (w szczególności odzwierciedlających pozytywną prognozę kryminologiczną), jak również brak obowiązku uzasadnienia skorzystania lub nieskorzystania z prerogatywy (połączony z brakiem kontroli sądowej), sprawiają, że nie można uznawać takiego środka za wystarczający z punktu widzenia realności perspektywy uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia¹⁵. Biorąc pod uwagę sposób ukształtowania prawa łaski w polskim systemie prawnym – jako prerogatywy Prezydenta RP, której nie można ograniczać żadnymi kryteriami, której stosowanie lub niestosowanie nie wymaga uzasadnienia i która nie podlega kontroli sądowej¹⁶ – należałoby uznać, że nie jest to instytucja pozwalająca na uzyskanie praktycznej możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Pozostaje odpowiedzieć na pytanie, po jakim czasie osoba skazana na dożywotnie pozbawienie wolności powinna mieć możliwość składania wniosków o warunkowe przedterminowe zwolnienie. W sprawie *Vinter* stwierdzono: „nie do [ETPC] należy ocena, kiedy taka kontrola powinna mieć miejsce. Należy jednak zauważyć, że materiały prawnomiędzynarodowe i komparatystyczne potwierdzają poparcie dla mechanizmu kontroli po odbyciu nie więcej niż po odbyciu 25 lat kary pozbawienia wolności, z dalszymi okresowymi ocenami w późniejszym okresie”¹⁷.

W sprawie *Bancsók i László Magyar przeciwko Węgrom (nr 2)* ETPC miał możliwość zbadania węgierskich przepisów, które przewidywały możliwość starania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie po 40 latach. Trybunał stwierdził, że „40 lat oczekiwania na możliwość złożenia pierwszego wniosku jest dużo dłuższy niż maksymalny rekomendowany termin, po upływie którego powinno dochodzić do pierwszej weryfikacji [zasadności dalszego wykonywania] kary dożywotniego pozbawienia wolności, wskazany na podstawie konsensusu uwzględniającego prawo międzynarodowe i porównawcze. [...] Ten termin trudno też porównać z 26 latami, które skarżący musiał odczekać w sprawie *Bodein przeciwko Francji* (nr 40014/10, 13 listopada 2014), aby móc wystąpić o warunkowe przedterminowe zwolnienie. [...] Podsumowując, to, że skarżący dopiero po upływie 40 lat może ubiegać się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, jest wystarczające dla Trybunału, aby stwierdzić, że dożywotnie pozbawienie wolności nie podlega redukcji na gruncie art. 3 EKPC. Tak długi

przedterminowym zwolnieniu decydował sąd; możliwe jest w tym zakresie wyposażenie w kompetencję przedstawicieli władzy wykonawczej.

¹⁵ Wyrok ETPC z 20.05.2014, *László Magyar przeciwko Węgrom*, Nr 73593/10, § 57—58; wyrok ETPC z 23.05.2017, *Matiošaitis i inni przeciwko Litwie*, Nr 22662/13 i in., § 165—179; wyrok ETPC z 12.03.2019, *Petukhov przeciwko Ukrainie (nr 2)*, Nr 41216/13, § 178—180. Podobnie amnestia w zasadzie nie może być uznawana za taki mechanizm (zob. wyrok ETPC z 18.03.2014, *Öcalan przeciwko Turcji (nr 2)*, Nr 24069/03 i in., § 204).

¹⁶ K. Kozłowski, *Art. 139 [w:] M. Safjan, L. Bosek, Konstytucja RP. Komentarz*, Warszawa 2016, t. II, s. 682—684.

¹⁷ Wyrok ETPC z 09.07.2013, *Vinter i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, Nr 66069/09, 130/10, 3896/10, § 120 z odesłaniem do m.in. art. 110 ust. 3 Rzymskiego Statutu MTK, który przewiduje właśnie granicę 25 lat pozbawienia wolności jako pozwalającą na ubieganie się o warunkowe przedterminowe zwolnienie przy karze dożywotniego pozbawienia wolności.

okres oczekiwania nadmiernie opóźnia ocenę władz krajowych, czy »doszło do na tyle poważnych zmian w życiu więźnia i czy został poczyniony taki postęp w resocjalizacji w trakcie odbywania kary, że dalsze pozbawienie wolności nie jest już uzasadnione na gruncie penologicznym«¹⁸.

Warunkowe przedterminowe zwolnienie, jak podkreśla Komitet Ministrów Rady Europy, jest „jednym z najskuteczniejszych i najbardziej konstruktywnych środków zapobiegania powrotowi do przestępstwa i promowania powrotu do życia w społeczeństwie”¹⁹. W Rekomendacji Rec (2003) 22 dla państw członkowskich o warunkowym zwolnieniu podkreślono, że dla wszystkich skazanych, również dla więźniów, wobec których orzeczono karę dożywotniego pozbawienia wolności, prawo powinno przewidywać możliwość skorzystania z warunkowego zwolnienia²⁰. Zapewnienie wszystkim uprawnienia do wnioskowania i co za tym idzie – zapewnienie więźniom dożywotnim perspektywy opuszczenia zakładu karnego – wiąże się w ocenie Komitetu ze zmniejszeniem szkodliwych skutków pobytu w izolacji penitencjarnej. Co więcej, Komitet podkreśla, że minimalna długość kary przed możliwością ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie „powinna być określona w sposób umożliwiający osiągnięcie celu warunkowego zwolnienia”²¹.

Na niezasadność ograniczeń w dostępności warunkowego przedterminowego zwolnienia wskazuje w komentarzu do omawianej regulacji B. Stańdo-Kawecka, która zaznacza, że wynika ona z dwóch względów. Po pierwsze, osoby skazane na karę dożywotniego pozbawienia wolności niekoniecznie muszą stwarzać zagrożenie do końca swojego życia. Po drugie, „pozbawienie wolności bez nadziei na warunkowe zwolnienie prowadzi do poważnych problemów w trakcie wykonywania orzeczonej kary, z uwagi na brak motywacji skazanego do podporządkowania się zasadom porządku i bezpieczeństwa oraz do udziału w programach, które np. rozwijają zdolność zastępowania zachowań agresywnych”²².

Problemy te odnotowywał również Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom i Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu²³, w którego ocenie „uwięzienie osoby dożywotnio bez realnej szansy zwolnienia jest [...] nieludzkie. [...] Kara pozbawienia wolności, która nie przewiduje możliwości zwolnienia, stoi na przeszkodzie realizacji jednego z podstawowych uzasadnień jej stosowania, możliwości resocjalizacji. Choć ukaranie i ochrona społeczeństwa są istotnymi elementami kary

¹⁸ Wyrok ETPC z 28.10.2021, *Bancsók i László Magyar przeciwko Węgrom*, Nr 52374/15, 53364/15, § 45, 47. Pogląd ten został już wcześniej wyrażony w wyroku ETPC z 04.10.2016 r., *T.P. i A.T. przeciwko Węgrom*, Nr 37871/14, 73986/14, § 45, 48.

¹⁹ Rekomendacja Rec (2003) 22 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich o warunkowym zwolnieniu, przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 24.09.2003 r. [za:] *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, nr 72-73/2011, s. 291.

²⁰ Pkt 4.a Rekomendacji Rec (2003) 22.

²¹ Pkt 6 Rekomendacji Rec (2003) 22.

²² B. Stańdo-Kawecka, *Komentarz do Rekomendacji Rec (2003) 22 o warunkowym zwolnieniu* [w:] *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, nr 72-73/2011, s. 306.

²³ Dalej: **CPT, Komitet**.

pozbawienia wolności, wykluczenie na wstępie jakiegokolwiek nadziei na resocjalizację i powrót do społeczeństwa w efekcie dehumanizuje więźnia”²⁴. Co ważne, zapewnienie realnej możliwości opuszczenia jednostki penitencjarnej nie jest równoznaczne z obowiązkiem zwolnienia czy przedterminowym zwolnieniem każdej osoby odbywającej karę pozbawienia wolności, niezależnie od względów ochrony społeczeństwa. Komitet podkreślił, że „wszystkie takie kary powinny być poddawane rzetelnemu przeglądowi na pewnym etapie, w oparciu o zindywidualizowane cele planowania kary, określone na początku wykonywania i regularnie weryfikowane. Dałoby to nie tylko nadzieję więźniowi, ale i dostarczyłoby celu, motywującego dobre zachowanie w więzieniu osobom, które w innym przypadku nie miałyby nadziei i niczego do stracenia”²⁵.

Rezygnację z kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie rekomendowała również organizacja pozarządowa Prison Reform International, która w tym zakresie podkreślała, że „najsurowsza forma kary dożywotniego pozbawienia wolności nigdy nie będzie do pogodzenia z podstawowymi standardami praw człowieka. [...] Aby zapewnić proporcjonalność kary dożywotniego pozbawienia wolności, minimalne warunki nie powinny być nadmierne, tak, by możliwe było zwolnienie w odpowiednim czasie”²⁶. Co więcej, zwróciła ona również uwagę na szczególną dolegliwość kary dożywotniego pozbawienia wolności, związaną z jej nieokreślonością, w tym w szczególności niepewnością co do możliwości zwolnienia. Jak zaznacza, dotyczy to w największym stopniu osób skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie²⁷.

Zagadnienia te pozostają nie tylko w sferze teorii, ale i są przedmiotem badań naukowych, w tym prowadzonych przez Zespół badawczy kary dożywotniego pozbawienia wolności przy Katedrze Kryminologii i Polityki Kryminalnej Instytutu Profilaktyki i Resocjalizacji Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej Uniwersytetu Warszawskiego. W stanowisku z 2019 r. wskazał on, że „bezwzględna [kara dożywotniego pozbawienia wolności] lub wydłużenie okresu obligatoryjnej izolacji (do 35 lat) nie znajduje uzasadnienia w ustaleniach nauki i badaniach empirycznych”²⁸. Zwrócił również uwagę, że również wydłużenie progu ubiegania się warunkowe

²⁴ *Situation of life-sentenced prisoners. Extract from the 25th General Report of the CPT, published in 2016, CPT/Inf(2016)10-part, Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom i Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu*, <<https://rm.coe.int/16806cc447>>, § 73, tłumaczenie własne.

²⁵ Tamże..

²⁶ *Life imprisonment. A policy briefing*, Penal Reform International, Londyn 2018, <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2018/04/PRI_Life-Imprisonment-Briefing.pdf>, s. 11, tłumaczenie własne.

²⁷ Tamże, s. 7.

²⁸ *Stanowisko i ustalenia badawcze Zespołu badawczego kary dożywotniego pozbawienia wolności przy Katedrze Kryminologii i Polityki Kryminalnej IPSiR UW, Warszawa 2019 [za:]* <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/KDPW_stanowisko%20i%20ustalenia%20badawcze_Nielaczna_Katedra%20Kryminologii%20i%20Polityki%20Karnej%20UW_nowelizacja_2019.pdf>, s. 10.

przedterminowe zwolnienie, które spowoduje, że skazani będą mogli ubiegać się o nie w wieku przedemerytalnym²⁹ „jest nieracjonalne”, bowiem wiąże się z rezygnacją z perspektyw, osiągalnego celu i nadziei dla więźnia, stanowiących rdzeń skutecznej kary pozbawienia wolności. Co więcej, w ocenie Zespołu badawczego „przedłużenie obligatoryjnej izolacji – która w świetle zasad Kodeksu karnego wykonawczego oraz europejskich standardów ma sprzyjać głównemu celowi kary, tj. poprawie i rehabilitacji skazanego, a dzięki temu przywrócenie go społeczeństwu – zaburzy wypracowaną dotychczas praktykę postępowania i pracy z więźniami dożywotnimi”³⁰.

Na znaczenie nadziei i perspektyw wskazują również sami więźniowie. W badaniach prowadzonych pod kierunkiem A. Rzeplińskiego przez M. Brodzińską-Patalas i inne, analizie poddano ankiety wypełniane przez więźniów odbywających karę dożywotniego pozbawienia wolności. W ocenie badaczek wynika z nich, że „myśl o niej [wolności – *przyp. HFPC*] jest jednak siłą napędową ich starań o zmianę swojego statusu i siebie”. Wolność dla więźniów, których wypowiedzi analizowały, stanowiła czynnik motywujący – „większość skazanych jednoznacznie przyznała, że jest sens w układaniu się do więziennego życia, czego celem jest przygotowanie do wolności, a ich wypowiedzi świadczyły o głódzie wolności i nieunikaniu jej”³¹.

IV. PODSUMOWANIE

Podsumowując, art. 3 EKPC zabrania stosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia. Jak wynika z wyżej przedstawionych wyroków także możliwość ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie dopiero po upływie 40 lat prowadzi do naruszenia art. 3 EKPC. Wydaje się także, że każde ograniczenie warunkowego przedterminowego zwolnienia powyżej 25 lat może prowadzić do uzasadnionych wątpliwości co do zgodności z art. 3 EKPC³². Należy także zauważyć, że chociaż wymieniony standard został stworzony na gruncie spraw, w których ograniczenie możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia wynikało z wadliwej legislacji, nie ma powodu, aby go nie stosować także do spraw, w których takie ograniczenie wynika z decyzji sądu (np.

²⁹ Komentarz ten dotyczył propozycji zmiany art. 78 k.k. polegającej na wydłużeniu okresu odbywania kary przed możliwością ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie. Dla osoby ok. 30 roku konieczność odbycia 50 lat kary przed możliwością ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie oznacza, że będzie mogła się o nie ubiegać ok. 80 roku życia, tj. znacznie później niż w przepisach, do których odnosi się stanowisko Zespołu badawczego.

³⁰ Tamże, s. 12.

³¹ M. Brodzińska-Patalas i inne, „*Nie mieć życia...?*” *Jak więźniowie dożywotni mówią o swojej karze? Analiza treści ankiet 142 skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności* [w:] *Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara*, M. Ejchart-Dubois, M. Niełacna, A. Rzepliński (red.), Warszawa 2018, Legalis.

³² W tym kierunku zob. pkt 5 decyzji Komitetu Ministrów (1443. spotkanie, 20-22 września 2022), nr CM/Del/Dec(2022)1443/H46-12, < <https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=004-10897> >.

wynikającej z zastosowania art. 77 § 2 k.k.). Ostatecznie bowiem nie ma dla skazanego różnicy, z czego wynika przedłużenie okresu ubiegania się o przedterminowe zwolnienie.

W imieniu Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka